

Шарль МАЛАМУД

МИР

Мир [мир, mîr] рос. – світ, мир, селянська общинагр. **kosmos** [κόσμος]; **eirênê** [εἰρήνη]лат. **mundus, pax**франц. **monde, paix**нім. **Welt, Friede**

Існування в російській мові двох омонімів – *мир*, “мир”, та *мир*, “світ”, – ставить, насамперед, етимологічну проблему: чи йдеться тут про два із самого початку різних слова, чи, навпаки, можна стверджувати, що один із двох семантизмів походить від іншого, або уявити дві деривації, що відгалужуються від спільного поняття? З іншого боку, чи була ця омонімія використана письменниками для показу або створення перетину між полем “мир” та полем “світ”? Нарешті, постає питання, в який стосунок до значень “мир” і “світ” можна поставити слово *мир*, яке є назвою громадської інституції – селянської общини.

I

Мир, “світ”, і *мир*, “мир”: плодотворна невизначеність

Російська мова успадкувала від старослов'янської два іменники чоловічого роду, один з яких означає “мир” (і є регулярним перекладом грецького *eirênê* [εἰρήνη]), а другий означає “світ” (і є регулярним перекладом грецького *kosmos* [κόσμος]). У XIX столітті в друкованих текстах та на письмі їх розрізняло те, що в слові *мир*, “мир”, писалася звичайна кирилична літера *и*, а в слові *мир*, “світ”, писалася літера “і”, що звалася “і з крапкою” та вживалася, за правилом, перед голосними. Ця відмінність зникла після орфографічної реформи 1918, яка вилучила з алфавіту певну кількість літер, зокрема й “і з крапкою”. З того часу обидва слова *мир* пишуться однаково, так само як писалися вони однаково в давньоруських і російських текстах до XVIII століття. У 1916 р.,

незадовго до згаданої реформи, Володимир Маяковський надрукував велику поему, спрямовану проти війни, яка роздирала тоді Європу. Поема звалася “*Война и мир*”, і слово *мир* писалося в цій назві через “і з крапкою”. Таке написання вказує на те, що цю назву треба розуміти як “Війна і світ” (Клод Фріу переклав її на французьку мову як “*La guerre et l’univers*”), хоча це словосполучення є відгуком на назву роману Л.М.Толстого “*Война и мир*” (зі звичайним *и*). І справді, в поемі Маяковського не протиставляються війна і мир, а йдеться про ті страждання, що завдає війна світові. У виданнях радянської епохи, що з’явилися після реформи, ці назви не розрізняються.

Як правило, контекст дозволяє без сумнівів визначити значення слова *мир*: ці два омоніми є насправді зовсім різними словами, і словники з повним правом присвячують тому та іншому слову окремі статті. Автономія, що властива кожному із цих двох слів, відзначає також їхні похідні: лише від слова *мир*, “мир”, походить дієслово *мирити*, “мирити”, *смирить*, “змирити, приборкати”, і якщо прикметник *мировой*, який найчастіше має значення “всесвітній”, може також означати “такий, що має стосунок до миру” (у словосполученні *мировой судья*, “суддя, що мирить”) і якщо правильно, що і старослов’янський прикметник *мирен* та давньоруський *мирны* можуть бути також перекладом грецького *tou kosmou* [τοῦ κόσμου], *kosmikos* [κοσμικός] та латинського *mundi*, так само як грецького *tês eirênês* [τῆς εἰρήνης], та латинського *pacis*, то в сучасній російській мові прикметник *мирный* має лише одне значення: “мирний”.

Саме через те, що ці два іменники не можуть бути переплутані, з’являється можливість обґрунтувати їхню омофонію, видобуваючи з неї поетичні та риторичні ефекти, як, наприклад, у приказці: *в мире жить – миром жить*, тобто: (якщо хочеш) у світі жити, (треба) мирно жити (В.Даль. Пословицы русского народа. Т.1, ст. 510. М. “Русская книга”, 1994); або у вірші Єсеніна: *К миру всего мира* – “до миру всього світу”; а також у радянському лозунгу: *Миру мир*, “Світові мир”, що відтворює молитву Новгородського місяцеслова XII століття: *Мир всему миру подаждь*, “мир усьому світові подай” (Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. СПб. 1893. – М. 1958, репринт, 3 т., s. v. “Мир”); можна згадати також вірш 27 з 14-ї глави Євангелії від Іоанна в російському перекладі: *Мир* (εἰρήνην) *оставляю вам, мир* (εἰρήνην) *Мой даю вам; не так, как мир* (κόσμος) *даёт, Я даю вам.*

У лінгвістичному плані ситуація зі словом *мир* зовсім не така, з якою зустрічаємося при розгляді слова *воля*, яке означає або “воля, бажання”, або “воля, свобода” (як це можна бачити в назвах двох політичних груп 70-х років XIX століття: “*Земля и воля*” – тобто свобода та “*Воля народа*” – тобто бажання). У випадку слова *воля* ми маємо справу не з двома омонімами, а з одним і тим самим словом, семантичне поле якого включає поняття, які, наприклад, у французькій мові виражені двома різними звукоформами: *liberté* та *volonté* (Втім, “свободу” (“*liberté*”), яку означає слово *воля* треба розуміти як вільне здійснення, безперешкодне виявлення волі (“*volonté*”): вона відрізняється від особистої автономії, яку означає слово *свобода*: *воля* є перекладом грецького *thelēma* [θέλημα], тоді як *свобода* є перекладом грецького *eleutheria* [ἐλευθερία] (Срезневский). Див. вставку 1.

II

Ідея “зв’язку”: *мир* та *сборность*

Однак у семантичному плані вимагає роздуму не диференціація семантизму *мир*, “світ”, а стосунок між словами *мир*, “мир”, та *мир*, світ. Якщо правильно, повторимо, що в історії російської (і вже старослов’янської) мови ми маємо справу з двома різними словами, то все ж не можна знехтувати питанням: чи ці два слова *мир* не зв’язані між собою спільною етимологією? Звичайно вважають, що у праслов’янській мові мало існувати слово “*mir*”, на місці якого пізніше постало два слова, з котрих перше зберегло первинне значення, тоді як друге набуло сенсу “світ”. Згідно з Антуаном Мейє (Antoine Meillet. *Le Slave commun*), моделлю такого переходу значення “мир” у значення “світ” є словосполучення з адміністративної латинської мови Римської імперії *paх Romana*, яке почало означати всю територію, охоплену римським світом; таким же чином старослов’янська мова перекладає грецьке *kosmos* словосполученням *весь мир*, “увесь мир”, уся область миру, тобто світ. Слово **mir* могло бути запозиченим у формі **mirh* з якоїсь мови іранської групи, можливо, зі скифської, і походить ця форма від давньоіранського **mithra*, репрезентованого авестійським *mithra*. Цьому останньому слову регулярно відповідає санскритське ведичне *mitra*. Отже, ми маємо справу з індо-іранським етимомом *mitra* (Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*, 4 т. М., “Прогресс”, 1986). У мові авестійській, так само як у ведичній, цей іменник середнього

роду *mitra* означає “дружба, союз”, а також, на подив, “друг”. Він є ім’ям великого божества ведичного пантеону. Митра – бог дружби, уособлення дружби. Авестійське *mitra* означає “угода”, а як власне ім’я – це бог, що володарює над усім, що належить до царини добра, ладу та світла. Мейє (*Études sur l’étymologie et le vocabulaire du vieux slave*), а слідом за ним Беневеніст і Дюмезіль, дотримуються думки, що першим значенням індо-іранського **mitra* є “згода, дружба як результат угоди”. З морфологічної точки зору **mitra* є знаряддям або агентом, за допомогою якого відбувається дія **mi*. Отже, треба запитати себе про сенс цього дієслівного кореня. Може йтися про індоєвропейський корінь **mi*, “змінювати, обмінювати”, репрезентований у санскритському **mi*, “погіршувати, спотворювати”, та в латинському *muta*, “змінювати”, *mutuus* “взаємний”: угода, що стає основою для дружби, позначеної словом **mitra*, є оформленням обміну послугами. Але припускається існування в праїндоєвропейській мові інших коренів **mi*, які дозволяють окреслити для слова **mitra*, а відтак і для слова **mir*, інші семантичні ряди: слово **mi*, “прив’язувати”, змусило і нас розуміти **mitra* як зв’язок – насамперед, зв’язок матеріальний, а потім – зобов’язання, що визначає угоду. Грецьке *mitra* [μίτρα], “пояс”, було б у такому разі запозиченням іранської форми, що зберегла це конкретне значення (*Chantraine, Dictionnaire étymologique de la langue grècque*). Деякі беруть до уваги також корінь **mi*, від якого, начебто, походить санскритське *mayas*, “лагідність”, і старослов’янське *миль*, “милий” (*Meillet, Études...*). Ця остання етимологія значно рішучіше робить з іранського **mitra* “дружбу”, ніж та, з якої впливає зобов’язання у формі зв’язку або обмін, встановлений угодою (*Gonda. Mitra and mitra, The idea of Friendship in Ancien India*), відкидає ідею, що **mitra* означає “угода”.

Ці спекуляції щодо остаточної етимології слова **mitra* мають деяку подібність до того більш або менш експліцитного, більш або менш витонченого аналізу, якому російські автори піддають слова *мир* “мир”, та *мир*, “світ”. Флоренський (“Стоп и утверждение истины”) однозначно стверджує, що ці два значення є нерозривними в тому сенсі, що “ідея “мира”, світу, базується на понятті про згоду частин, гармонію, єдність. Світ є поєднане ціле, він є *миром* істот, речей та явищ, які він містить”. Ця ідея є аналогічною щодо тих доктрин, згідно з якими основою людського світу є *соборність*, “соборність”, і ця *соборність* є виявом любові як здійснення внутрішнього принципу, що є надприродним і переважає емпіричну природу: це принцип божественної істини. І навпаки: “принцип правди, який є основою

суспільства як спільноти (“общества”), принцип підкорення людських пристрастей та природних нахилів волі та силі Божій з необхідністю здійснюється як любов, цілковита внутрішня єдність людської істоти, єдність, без якої неможливі союз та координація, що емпірично визначають природу суспільства” (С.Л. Франк. Духовные основы общества).

Для Франка, як відомо, це справжнє суспільство, “цей духовний організм і те, що розуміється – в найглибшому та найзагальнішому сенсі – під ім’ям Церкви. Таким чином, ми підходимо до твердження, що в основі всякого суспільства, необхідно є Церква”. (Франк, *ibid*). Звідси випливає, що “світ має без залишку розчинитися в Церкві. [...] Увесь світ без залишку має стати світом у Бозі, але Бог не може без залишку розчинитися у світі” (Франк, *ibid*).

Суспільне життя складається з постійної боротьби між принципом солідарності та принципом індивідуальної свободи, між владою, що захищає інтереси всіх, та анархічними нахилами, між доцентровими та відцентровими силами [...]. Тільки якщо ці два принципи спираються на третій принцип [...] служіння Богові, служіння абсолютній істині, вони узгоджуються й міцно примірюються (Франк, *ibid*).

Соціальний світ стає суспільством, *мир* світського світу стає Церквою лише тоді, коли примирення вже відбулося. Повертаючись до питання про первинне значення слова *мир*, зазначимо: якщо загальна гармонія є формою і наслідком любові, яку несуть Богові складові частини цього загалу, такий соціальний зв’язок не можна тлумачити як систему обмінів, запроваджену за угодою.

Так само й теоретики вчення про *соборность* настійливо приймають на свій рахунок ту протилежність, яка, за Тьонісом, існує між поняттями *Gemeinschaft* і *Gesellschaft*. Очевидно, що саме в такому суспільстві, яке можна назвати *Gesellschaft*, частини взаємно пристосовуються за допомогою законів та сил, які тиснуть на них і є щодо них, так би мовити, зовнішніми. В суспільстві, яке можна назвати *Gesellschaft*, навпаки, єдність є внутрішньою, а солідарність органічною. Але фактично, говорить Франк, якщо йдеться про людське суспільство, навіть таке, що перебуває під зовнішнім упорядкуванням, яке є властивим суспільству типу *Gesellschaft*, у ньому виявляється присутньою внутрішня солідарність, що характеризує *Gemein*. Продовжуючи вчення Хомякова про природу Церкви, Франк стверджує, що *соборность* базується на зв’язку любові (Франк, *ibid*). Якщо ідеалом є такий стан речей, за якого людський світ розчиняється

в Церкві під дією примирення, то треба також визнати, що принцип любові, або органічної солідарності для всього суспільства є необхідним, навіть якщо він непомітний (Франк, *ibid*).

III

Мир – селянська община і слов'янофільська та соціалістична утопії

Тема, позначена словом *соборность*, крім роздумів про стосунок між складовою “мир” і складовою “світ” єдиного поняття *мир*, включає також розгляд третього значення цього слова: *мир* як ім'я специфічної інституції – селянської общини. Реалія, що відповідає цьому сенсові слова *мир*, між 1840 – 1930 рр. була предметом ідеологічних баталій, що напрямки стосувалися характеристики, а отже, й подальшої долі російського суспільства, а потім перейшли на природу соціального зв'язку та політичний устрій. Перш ніж коротко окреслити предмет цих дискусій, зазначимо, що в усіх словниках *мир*, селянська община, репрезентується як аспект значення *мир*, “світ”, що підтверджує дореформенна орфографія цього слова: кожна селянська община є сама в собі світ, ціле, згуртованість якого забезпечена дуже міцними звичаями солідарності. Це той *мир*, селянська община, яку мав на увазі Топоров у своїх нотатках щодо етимології цього слова: “Бог Митра – це той, хто збирає людей у єдину соціальну структуру, можна було б сказати: мир, вдаючись до слова з російської соціальної традиції” (Топоров. Из наблюдений над этимологией слов мифологического характера). Цей спосіб визначити бажану групу через Митру враховує, говорить Топоров, “матеріальний” (треба розуміти: етимологічний – Ш.М.) зв'язок між індо-іранським словом *mitra та російським *мир*.

Який саме різновид колективу-спільноти являє собою селянський *мир*? Інтелігенти по-справжньому роздивилися важливість цієї форми селянської організації лише після публікації німецьким мандрівником Хакстхаузенем результатів його дослідження аграрного устрою в Росії (Haxthausen 1847 – 1852). В общині, яку під назвою *мир* описав Хакстхаузен, слов'янофіли воліли вбачати той *мир*, про який говорять юридичні тексти Київської Русі (“Русская правда”, XIII століття). В 1856 р. Чичерін показав, що то була помилка: в Київській Русі селяни одного територіального округу формували *мир*, тобто періодично збиралися, щоб призначати своїх представників, які відповідали за охорону порядку та зв'язки общини із зовнішнім світом, князем та феодалами (Eck. Le Moyen Âge russe). Хоча київський *мир* мав також

управляти землями, якими ніхто ще не заволодів, селянин міг за своїм бажанням розпоряджатися землею, якою користувався. Навпаки, той *мир*, що його спостерігав Хакстхаузен, є справжнім утримувачем (якщо не власником) та розподільником землі, яку обробляли селяни (Еск. Ibid). Згідно з Ключевським, характеристичні риси, що мав цей *мир*-община, такі як обов'язкове урівняння земельних ділянок, закріплених за кожною родиною, цілковита перевага общини над селянином, кругова порука общини у сплаті податку (Ключевский, Соч. Т. 2. Курс русской истории, с. 297sq.). Див. вставку 2.

Селянський мир був ідеологічною, якщо не філософською темою, надзвичайно довговічною та плодотворною в російській думці другої половини XIX століття. Захист і уславлення його є одним із головних мотивів слов'янофільського напрямку.

Так, І.Киреевський вважав, що мир є суспільством, згуртованість якого забезпечена, головним чином, моральним зв'язком. Росія минулого, самобутня Русь, ще не спотворена реформами, що наслідували Захід, була об'єднана цим моральним зв'язком "у єдиний широкий мир, народ, де віра, земля і звичай були спільним для всіх" (Процитовано у книзі Walicki. The Slavophil Controversy, с. 143). Мир є єдністю, що базується на інтимній згоді індивідів та на еднаючій силі релігії й спільних моральних переконань; навпаки, організація, яку нав'язує зовнішній закон, і соціальні зв'язки, що впливають із раціональних угод, супроводжуваних законними гарантіями, є, за К.С. Аксаковим, штучними й недобрими. Автономна сфера юрисдикції та політики існує: вона цілком перебуває в руках монарха та держави. Вона є зовнішньою щодо життя народу, який організується, згідно зі своєю внутрішньою правдою, у спільноті, що зветься *мир*; воля, яку треба захищати, не дає народові влади втручатися у справи політики; це право незалежності від політики (Walicki. History of Russian Thought from Enlightenment to Marxism, с. 96). Мир, так само як Церква, аналогом якої він є в суспільстві, являє собою форму общинного життя, в якій сполучаються єдність і воля і законом якої є любов (Walicki. The Slavophil Controversy, с. 197, цитата з Хомякова).

Слов'янофіли не були самотніми у своєму захопленому ставленні до поняття *мир*. У таборі борців із самодержав'ям, які мріяли про демократичну Росію й значною мірою надихалися революційними вченнями та рухами Західної Європи, бачимо Олександра Герцена, який теж відкрив, починаючи з 1846 р., спочатку важливість, а потім позитивну цінність, які мав *мир*. *Мир* є не тільки тим, що продовжує

захищати докапіталістичний лад. Він є також зародком і моделлю соціальної організації Росії в цілому. На його існуванні базується надія Герцена та його учнів, “народників”, що соціалізм може настати в Росії без обов’язкового проходження капіталістичної стадії. Герцен, так само як і слов’янофіли, відчував жах перед тими стражданнями, яких завдає народам індустріальна революція й узагалі капіталізм, але він, на відміну від них, ставить собі за мету не збереження або відновлення давніх структур: мета його в тому, щоб “зберегти общину й зробити вільним індивіда”. Це сполучення визначає його ідеал “російського соціалізму” (Malia. Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism. – Walicki. A History of Russian Thought...). Воно походить із критики не лише капіталізму, але також ідеї, згідно з якою тільки капіталістичне суспільство може породити сили, що його зруйнують, може дати життя соціалізму, а з іншого боку – саме соціалізм прийде на зміну капіталізму. За Герценом, шлях історії не є визначеним наперед (Berlin. Russian Thinkers).

Серед тих, у кого *мир* викликав спротив, були, особливо з 1861р., всі прибічники перетворення Росії на модерну країну: функціонери, економісти, підприємці. З їхньої точки зору, *мир* є однією з головних причин економічного, соціального, культурного і, в певному сенсі, морального відставання російського селянства (Besançon, *Être russe au XX-ème siècle*). Але уявлення “народників” або, пізніше, “соціалістів-революціонерів” про *мир* (яке навіть у 20-ті рр. ще буде об’єктом критики економіста Чайнова, прибічника суспільства, що базується на сімейній селянській власності. – Кремнєв) постійно зазнає нападів із боку марксистів: вони відкидають утопію про соціалізм, носіями якого є селянські маси і який побудовано за зразком, що дає *мир*; з їхньої точки зору, в Росії, як і поза нею, місія керівництва революцією, що здійснить перехід до соціалізму, лежить на промисловому пролетаріаті, породженому капіталізмом. Однак треба згадати, що вже в 60-ті р. XIX століття, Маркс, а потім Енгельс, на питання російського народника Даніельсона, перекладача “Капіталу”, дали відповіді менш категоричні та віддаленіші від того, що стало згодом ортодоксальним марксизмом. У передмові Маркса і Енгельса до російського видання “Маніфесту Комуністичної партії” 1882р. вони пишуть: “Якщо російська революція стає сигналом до робітничої революції на Сході, так що дві революції доповнюють одна одну, існуюча в Росії общинна власність може стати відправною точкою комуністичної революції” (процитовано Рубелем у статті “Маркс проти марксистів?”). Взагалі ж, за Марксом, цей замкнений позаісторичний

і специфічно російський “світ”, яким є російський селянський *мир*, може врятуватися сам і вберегти Росію від капіталізму тільки за умови, що він стане часткою власне “світової” революції.

Вставка 1

“Війна і мир”: подвійність значення слова “мир”
та полісемія слова “світ”

Якщо, зустрівшись зі словом *мир*, перекладач має лише вибрати між значенням “мир” і “світ”, то найчастіше його завдання нескладне. Однак існують і двозначні ситуації. Трапляється, що обставини та контекст дозволяють при слуховому сприйнятті вибрати тлумачення, яке відповідає його настрою, але не збігається з наміром оповідача. Досить чіткий приклад (досліджений Бочаровим у 1980 р.) знаходимо у Льва Толстого у “Війні і мирі” (III, 1, 18). Літо 1812 р. Армії Наполеона здійснюють вторгнення у Росію. Наташа під час богослужіння слухає ектенію (молитву, в якій диякон виголошує прошення, а хор відповідає: “Господи помилуй!”) літургії св. Іоанна Златоуста. Ось переклад цього уривка:

Диякон вийшов на амвон [...] і [...] голосно й урочисто почав читати слова молитви:

– “Миром Господу помолимся”.

“Миром, усі разом, не розрізняючи станів, без ворожнечі, а з’єднані братерською любов’ю – будемо молитися”, – думала Наташа.

– “О свышнем мире и спасении душ наших!” “Про світ ангелів і душ усіх безтілесних істот, що живуть над нами”, – молилася Наташа.

Ситуація тут є складнішою, ніж те, як подає її Успенський (на якого посилається Бочаров). Насамперед, треба зазначити, що у виданнях, які вийшли за життя Толстого і взагалі до орфографічної реформи, у цьому уривку слово *мир* пишеться як *мір*, “світ”. Отже, якщо перекладач передасть перше виголошення диякона як “помолимось у мирі”, то він, таким чином, почне “виправляти” Толстого, щоб узгодити його текст із грецьким текстом літургії. Але, виходячи з орфографії, *міром*, придієслівний орудний відмінок слова *мір*, слід розуміти як: “разом, утворюючи общину, *мір*”. Згідно з Успенським (на якого посилається Бочаров), диякон звертається до спільноти молільників так, начебто вона є зібранням людей з єдиною душею, світом. Наташа, зі свого боку, не перетворює “мир” на “світ”, як це можна зрозуміти з перекладу, що користується грецьким текстом літургії, а з поняття “світ” видобуває ідею любові, що

навертає нас до “миру”. Друге виголошення диякона: “*о свышнем мире и спасении души наших Господу помолимся*” буде відповідним грецькому оригіналові – всупереч орфографії, – якщо його перекласти, як молитву про мир, що сходить з неба (...). Але Наташа молиться за духів, які належать до небесного світу. Між дияконом і Наташею немає, власне кажучи, непорозуміння, і не можна сказати, що Наташа перекручує сенс молитви. Омофонія створює тут двозначність, яка узаконує два однозначних тлумачення, що, так би мовити, узгоджуються між собою. Така ситуація стає можливою лише завдяки тому, що, хоча ці два слова і є лексично різними, їхні семантичні поля перетинаються, або кожне з них надає іншому аuru конотацій. Як побачимо далі, мислителі, що зверталися до поняття *соборность*, наполягають на цьому: світ справді відповідає слову *мир* лише тоді, коли він є зібранням людей з однією душею, об’єднаних між собою відчуттям, що вони належать одне одному, що вони утворюють єдине згуртоване, гармонійне ціле, яке базується на згоді між частинами цього цілого і на внутрішньому мирі кожного з індивідів. Вплив, який утворена таким чином група здійснює щодо своїх членів, є настільки сильним, що для них не може бути іншого обр’ю, ніж вона: увесь світ стає лише проекцією групи. Бажання миру надихає до згоди, яка водночас є структурою світу і необхідною умовою його утворення.

Таким, принаймні, є ідеал світу. Але слово *мир* у значенні “світ” набуло в російській (і вже у старослов’янській) мові всіх відтінків, які має грецьке *κόσμος*, латинське *mundus*, французьке *monde*, німецьке *Welt*. “Світ” – це також те, що є “світським”, царина секулярного, профанного, того, що від цього світу, на протигагу світові духовному, вищому. *Обмирщення* є фактом злиття зі світом, угоди з владарями “світу цього”: старовіри звинувачують Православну Церкву, яка погодилася з реформами, котрих вимагала держава, у тому, що вона “поступилася світові” (про позицію Церкви щодо “світського світу” див. С. Булгаков. *Православие: очерки учения Православной Церкви*).

Роман Толстого надає нам приклад парадоксального використання не лише омонімії слова *мир*, а й полісемії слова *мир*, “світ”. Звернімося до аналізів Бочарова. Ще до вторгнення військ Наполеона у Росію деякі з головних персонажів провадять у суспільстві, у світі (*в свете*) світське життя (*светская жизнь*), яке видається їм водночас тяжким та неприродним. П’єр Безухов погрузає та забруднюється у “світі” й докоряє собі, що став “світською людиною” (*светский*

человек). Так само й Миколай Ростов знаходить мир лише тоді, коли віддаляється від “світського життя”, тобто, в даному разі, від цивільного життя, і приєднується до свого полку, який видається йому подібним до монастиря, образом чистого світу. Причиною невдоволення, поганого самопочуття у “світському світі” є властиві йому розсіяння, безлад, роз’єднаність. Цей соціальний та секулярний (*мирской*) світ протиставляється світові всесвітньому, космічному (*мировому*), що герой може відчувати інтуїтивно в моменти цілковитої самотності, сприятливі для містичного сприйняття єдності всесвіту.

Світ-космос протиставляється світові профанного суспільства, як небо – землі, а гармонія цілого – фрагментарності та хаосу. Інакше кажучи, світ є космосом настільки, наскільки він є згодою. Знаменним для структури роману “Війна і мир” є той факт, що цей світ, повний згоди, базований на дружбі, а отже, на мирі між його складовими елементами, відкривається персонажам роману під час війни: щоб протистояти випробуванням війни, суспільство відкидає чвари, дріб’язковість та, здебільшого, егоїзм профанного світу, утворюючи на землі духовну спільноту, що є образом космічного світу, тобто індивіди починають відчувати, що вони безпосередньо належать до космічної єдності, а їхнє світське ество, їхні соціальні визначення відпадають. Ми бачимо, як у назві “*Война и мир*” слово *мир* не лише означає “мир”, а й має стосунок до “світу” та до контрасту між світом профанним і світом космічним, що ототожнюється зі світом духовним.

Вставка 2

Історія селянської общини “мир”

Хоч би якою була її давнина, хоч би якими були варіації та темні місця аграрних кодексів до та після відміни кріпацтва, що відбулася в 1861 р., община виникла як природна форма організації селянського життя. Серед селян Руської рівнини чимось на зразок приказки були слова: *земля мирская*, тобто: господар землі *мир* (Lewin M. La Formation du système soviétique; аналіз юридичних дебатів навколо селянської общини див. Lewin M. *ibid*).

Мир має за своє головне призначення періодичний перерозподіл земель між сім’ями, згідно з робочою силою, яку має у своєму розпорядженні кожна сім’я, або згідно з кількістю їдців. Скрупульозна турбота про зрівняльну справедливість змушувала *мир* враховувати, при наданні земельних ділянок, якість ґрунту, форму ділянки, відстань

від села. Треба було, крім того, пристосовуватися до всіх труднощів трипільної системи відносно до всіх земель общини разом. Таким чином, кожна сім'я одержувала ділянку, що складалася з дуже вузьких розкиданих смуг, часто дуже незручних для запряжених плугів, але за ціль ставився суворо, дріб'язково зрівняльний розподіл. Землі, надані кожній сім'ї, не утворювали цілісної ділянки, а склалися із шматків, що були оточені чужими шматками. Праця весь час була з необхідності колективною. Розподіл землі був результатом рішень, які приймалися, після бурхливих суперечок, але завжди одностайно, главами сімей на загальних зборах (*сход*). *Мир* як система ще більше зміцнів після реформи 1861 р.; саме до нього перейшла справа викупу тих земель, що поміщики довго не передавали селянам, а потім управління цими землями. Але в очах багатьох економістів та політиків *мир* був нездоланною перешкодою розвитку сільського господарства, а отже, й капіталістичній модернізації Росії. Реформи Столипіна після поразки революції 1905 р. мали на меті зруйнувати рамки общини й сприяти виникненню класу селян-власників, які заради збагачення були б готовими приймати рішення, тяжко працювати і змушувати до праці найманих працівників. Реформи значною мірою були вдалими: напередодні революції 1917 р. близько половини селянських сімей Європейської Росії покинули свій *мир*, селяни перейшли до індивідуального оброблення землі. Але потрясіння, які спричинила громадянська війна, та рух, що спричинила реформа 1918 р. ("земля селянам"), призвели до того, що *мир* відтворився і значна кількість селян, що пішли зі своїх общин, повернулися до них. Радянська влада упродовж понад десятиріччя допускала існування селянської общини, постійно роздмухуючи на селі класову боротьбу та заохочуючи діяльність комітетів незаможних селян. Тільки після загальної колективізації (розкуркулення, повсюдне утворення колгоспів та радгоспів) на початку 30-х р. *мир* зник (про його відживлення в перші роки радянської влади див. Pascal. *Civilisation paysanne russe*; Lewin. *La Paysannerie et le pouvoir soviétique*).